

ZORGEN VOOR DEN KWADEN DAG

sioenopbouw lijkt mij
onverstandig. Een
al op papier zegt niets
r de toekomstige
rde."

rian Vreugdenhil

"Een

oen

wist
dgdeld
k had
het er
t weinig
arover heb
gemaakt."

Vreugdenhil

Christine Smalbrugge-Hack taande van dienstdoend predikant, wonende

...een rustige wijk, op steenvoer afstand van het
Slot Zeist, woont Christine Hack, op de leeftijd van
sinds 24 jaar weduwe van een dienstdoend predi-
kant, woont met plezier in haar twee kamer appartement
aan de tafel voor het
begint ze ieders ochtend de dag met haar bijbel en
...en ik vind ik twee kamers wel wat klein. De computer staat
in de slaapkamer, dat kan niet anders. Na het overlijden van
...man ben ik geld gaan tellen om te kijken wat ik ermee kon.
...uur met betalen. Extra ruimte verhoogt de huur
...euro", vertelt ze bedachtzaam. "Soms zeg
...aan dat ik ergens niet aan meedoed.
...aar je hebt toch het pen-
...het soms niet."

Pensioen

In het kader van onze artikelen
praten we bij met Peter Eenshui

Hoe is het met de dekkinggraad Pensioenfonds Predikanten?

"We zitten nog net aan de goede kant van de
ongeveer 108% (per 30 november 2010).
graad van 108% betekent dat
ouk zullen (100%)

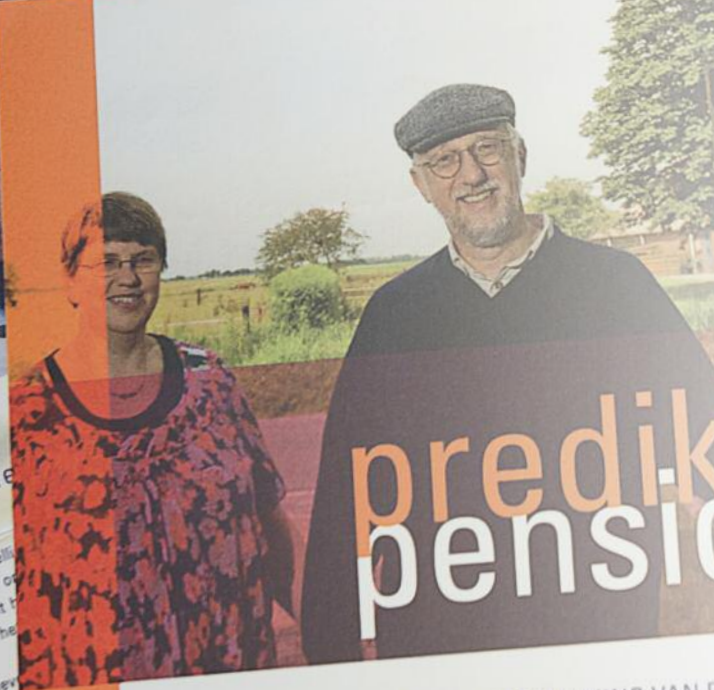
Pensioen: wie d

Het zal u niet zijn ontge
zwaar. De beurzen ga
schulden van de we
rentestand duwt de
z'n allen steeds
goed nieuws,
tegenslag..

Dat alle
weze
pen
d

predik pensio

AFSCHEID VAN HET PENSIOENFOND 'De crisis k

predik pensio

ONDER VOORBEHOUD VAN TOESTEMMING VAN D Pensioenfonds Predikanten o

De kogel is bijna door de kerk: als onze toezichthouder De N
Predikanten worden opgeheven en zullen alle pensioenrechten
de belangrijkste informatie op een rij.

Waarom kiest Pensioenfonds Predikanten ervoor zichzelf op te heffen?

De belangrijkste reden is dat de populatie van Pensioen-
fonds Predikanten vergriest, terwijl de financiële positie
...niet een gunstig is. Bij een vergrijzend fonds
...de

Pensioenfonds P
verschil kunt u
van pensioneriv
in te ruilen voor
van het ouder
sion op het

Zorgen voor den kwaden dag

*Pensioenfonds Predikanten
en zijn voorgangers 1925-2013*

Yvonne Tanke

Boekencentrum
Zoetermeer

Bij de productie van dit boek is gebruikgemaakt van papier dat het keurmerk Forest Stewardship Council (FSC) draagt. Bij dit papier is het zeker dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid. Ook is het papier 100% chloor- en zwavelvrij gebleekt.

www.uitgeverijboekencentrum.nl

Ontwerp: Studio Anton Sinke, www.antonsinke.nl

ISBN 978 90 239 2748 8

NUR 704

© 2013 Uitgeverij Boekencentrum, Zoetermeer

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Woord vooraf	7
1 Predikant en pensioen: wat ging eraan vooraf?	9
2 Hervormden: stap voor stap naar een modern pensioen	29
3 Gereformeerden: pensioenstrijd voor ‘de heren zeventien’	59
4 Lutheranen: van liefdefonds naar risicoverzekering	77
5 Roerige tijden: fusie en overdracht	93
Geraadpleegde literatuur	118
Bronnen	119
Illustratieverantwoording	120

Woord vooraf

Waar we tegenwoordig ‘genieten van ons pensioen’, had men het vroeger over ‘den kwaden dag’. Veel predikanten brachten hun oude dag onder armoedige omstandigheden door. Om daar wat aan te doen richtte de hervormde kerk in 1925 een pensioenfonds voor predikanten op. Tachtig jaar later fuseerde dit fonds met de gereformeerde en lutherse pensioenfonds tot ‘ons’ Pensioenfonds Predikanten.

Inmiddels is ons fonds opgegaan in een groter fonds. Vorig jaar werden alle pensioenrechten overgedragen aan het pensioenfonds Zorg & Welzijn. Een denkwaardig moment dat voor het bestuur aanleiding was om terug te blikken en de geschiedenis van het fonds en zijn drie voorgangers te laten vastleggen. Met trots bied ik u het resultaat aan in de vorm van dit lezenswaardige gedenkboek.

‘Zorgen voor den kwaden dag’ geeft een goed beeld van de ontwikkelingen die zich op het gebied van de predikantenpensioenen binnen de protestantse kerk hebben voorgedaan. Wat mij daarbij opvalt is de inzet, betrokkenheid, maar ook dienstbaarheid van de vele bestuurders en medewerkers die hebben gebouwd aan een financieel gezond en professioneel opererend pensioenfonds. Deze dienstbaarheid is het levend bewijs van het perspectief van waaruit de bestuurders en medewerkers handelden en dat tot uitdrukking komt in de volgende passage in de brief van Paulus aan de Kolossenzen (1:25): ‘Haar dienaar ben ik geworden krachtens de bediening die mij door God is toevertrouwd, om onder u het woord van God tot zijn volle recht te doen komen.’

Onze predikanten zijn nu aangesloten bij het fonds Zorg & Welzijn. Het bestuur heeft er het volste vertrouwen in dat hun pensioen nu en in de toekomst bij dit fonds in goede handen is.

Dit boek is in de eerste plaats bedoeld als herinnering voor de deelnemers van ons fonds. Maar ik kan het ook van harte aanbevelen voor de Protestantse Kerk in haar rol van werkgever en voor alle anderen die betrokken waren, zijn of nog zullen worden bij de pensioenregeling van onze predikanten.

Rest mij een woord van dank te richten aan de redactieraad, bestaande uit Peter Eenshuistra, Cor Stigter, Huub Lems en Pieter Beintema, en aan alle anderen die de auteur informatie hebben verschaft en beeldmateriaal ter beschikking hebben gesteld.

Ik wens iedereen veel leesplezier toe.

Drs. A.A. Nagtegaal, voorzitter
Het bestuur van de Stichting Pensioenfonds voor de Predikanten van de Protestantse Kerk in Nederland

Predikant en pensioen: wat ging eraan vooraf?

‘Wij kenden eenmaal een bejaarden dominé. Hij zal toen ongeveer 70 jaren oud zijn geweest. De leeftijd om rust te nemen was er dus; de lichamelijke toestand was er óók wel naar, want de oude heer was zóó zwak in de beenen dat hij met moeite door het huis strompelde. (...)

Toch kon aan geen pensioen nemen worden gedacht, want.... De pastorie verlaten en dan leven van f 600! (per jaar)... Eindelijk meende het Classicaal Bestuur, dat het nu toch te erg werd. Dominé ontving dus van hooger hand een wenk; hij moest nu eervol ontslag en pensioen aanvragen. Antwoord was eene weigering; dominé wenschte te sterven op het veld van eer. En toen heeft het Cl. Bestuur, (...) den bejaarden dienaar ongevraagd eervol ontslag moeten geven. Daarop is toen een tragisch tooneel gevolgd, dat ons nóg, na jaren, versch in de herinnering ligt.

De oude dominé moest zijn pastorie verlaten en elders een heenkomen zoeken. Er werd dus in de pastorie “boeldag” (publieke verkoop van huisraad) gehouden, want natuurlijk kon alles in een kleinere woning niet geplaatst. De stoelen van de salon, eens de trots van de huisvrouw, werden verkocht. De boeken van de studeerkamer gingen weg voor een appel en ei. Ja, ook dominé’s oude Statenbijbel en zijn mooie tabaksdoos kwamen onder den hamer. En toen vertrok de oude heer om ergens in een pensionnetje te verdwijnen.’

(Uit: Het Orgaan, april 1919)

De lotgevallen van de ‘oude dominé’ stonden niet op zichzelf. De lijst van predikanten die tot op hoge leeftijd doorwerkten was lang. ‘Men moest letterlijk “witgearbeid” (uitgewerkt, red.) en “afgesloofd” zijn, vóór men er toe kon besluiten zijn ambtelijk werk neer te leggen,’ schreef prof. dr. Harm Bouwman in zijn lijvige boek *Gereformeerd Kerkrecht*. Het eerste deel van dit boek verscheen in 1928, in een tijd dat het onzekere en povere bestaan van emeriti-predikanten hoog op de kerkelijke agenda stond.

Zolang zij hun ambt konden uitoefenen hoorden de predikanten tot de no-

tabellen van stad en dorp en genoten zij veel aanzien. Hun inkomen was echter aanzienlijk lager dan dat van de burgemeester en de notaris. Wanneer zij met emeritaat gingen, werd het verschil nog schrijnender. Niet zelden was er sprake van bittere armoede onder bejaarde predikanten. Velen werkten daarom zo lang mogelijk door. In dat opzicht waren zij niet veel beter af dan de meeste andere ouderen in die tijd.

'Trap des Ouderdoms'

10

Wie niet tot de rijke elite of de gegoede burgerij behoorde, raakte op de oude dag in moeilijkheden. De welgestelden genoten inkomsten uit rente, huur of pacht of hadden geld opzij kunnen leggen voor de oude dag. Maar voor de gewone man was dit niet weggelegd. Zijn bestaan verliep volgens de 'Trap des Ouderdoms', eeuwenlang een populaire manier om de verschillende stadia van het leven uit te beelden. Wie het geluk had de kindertijd met zijn vele ziektes te overleven, kon zich als jongeling doorgaans wel redden. Moeilijker werd het als men ging trouwen en er kinderen kwamen. Pas als de kinderen zelf konden gaan werken, braken weer betere tijden aan. Na het vijftigste levensjaar ging het bergafwaarts. Eenmaal oud en versleten restte niets anders dan de hand ophouden.

De levenstrap eindigde met het schrikbeeld van de oude dag. Net als de meeste ouderen moesten ook veel bejaarde predikanten elk dubbeltje omdraaien.

Oud was dus min of meer gelijk aan armoede. De meeste ouderen hadden geen andere keus dan zo lang mogelijk door te werken. Wanneer zij niet meer in staat waren hun kost te verdienen, werden zij afhankelijk van de liefdadigheid van de rijken, de kerk of de overheid. Pas na 1900 zou daar – geleidelijk aan – verandering in komen.

Overheidstraktement

Predikanten genoten voor het uitoefenen van hun ambt een traktement van de overheid, waarvan een deel werd doorbetaald als zij met emeritaat gingen. In theorie hoefden predikanten na hun emeritaat dus geen honger te lijden. In de praktijk echter raakten zij op hun oude dag veelal in dezelfde afhankelijke positie van kerk en overheid als de meeste andere ouderen.

Niet alle predikanten hadden recht op zo'n overheidstraktement. Voor 1815 was dit voorbehouden aan predikanten van de gereformeerde kerk, die tijdens de Unie van Utrecht in 1579 werd uitgeroepen tot publieke kerk van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De gereformeerde kerk was nauw gelieerd aan de overheid. Wie bijvoorbeeld een overheidsfunctie ambieerde, moest lid zijn van deze kerk. Op haar beurt moest de overheid ervoor zorgen dat de publieke kerk haar taak goed kon uitoefenen. Ook het levensonderhoud van predikanten hoorde daarbij. Vandaar dat de overheid traktementen en emeritaatsgelden uitkeerde aan predikanten van de gereformeerde kerk.

Andere kerkelijke gezindten, zoals het katholicisme en het lutheranisme, werden gedoogd, maar mochten hun geloof niet in het openbaar uitoefenen. Zij werden dan ook niet door de overheid gesteund. Pas in 1795 kwam er vrijheid van godsdienst en verloor de gereformeerde kerk haar status als bevoorrechte kerk.

Grote verschillen

De predikantstraktementen van de gereformeerde kerk konden sterk uiteenlopen, met als gevolg dat ook de uitkeringen aan emeriti predikanten vaak schromelijk tekortschoten. Per gewest waren er grote verschillen. In de zeventiende eeuw verdienden dorpspredikanten in het gewest Holland f 500 per jaar. Als zij vier of meer kinderen hadden, kregen ze f 50 extra. Een eeuw later was dat ongeveer f 750 per jaar, terwijl dit in de andere gewesten tussen de f 600 en f 700 bedroeg. De salarissen werden vaak onregelmatig – en soms ook niet – uitbetaald. Er waren minimumtarieven vastgesteld, maar daar hielden de gewesten zich niet altijd aan. Het kwam ook voor, onder meer in Overijssel en Drenthe, dat traktementen in natura werden uitbetaald, bijvoorbeeld in de vorm van boekweit, rogge, haver of hoenders. Over het algemeen was het in de kleine steden en dorpen dus geen vetpot in de pastorie.

Toch was het niet altijd kommer en kwel. In de grote stad hadden predikanten het aanmerkelijk beter, met Amsterdam als koploper. In 1670 was er een

Om hun status te demonstreren lieten welgestelden zich graag vereeuwigen op het doek. Dit is het predikantenechtpaar ds. Cornelis Philippo (1751-1808) en Catharina Gerardina Kamerling. Philippo werd in 1788 bevestigd als predikant in Amersfoort en bleef dat tot zijn dood.

predikant in Amsterdam die maar liefst f 2.000 per jaar verdiende; een riant inkomen als men bedenkt dat het jaarloon van een geschoolde arbeider destijds ongeveer f 300 bedroeg.

Extra inkomsten

Veel predikanten vulden hun inkomsten aan met een bijbaantje, zoals lesgeven. Sommigen combineerden hun ambt met het hoogleraarschap aan een universiteit. Zo was Nicolaas Beets, de bekende negentiende-eeuwse domineedichter, tot zijn zeventigste hoogleraar kerkgeschiedenis in Utrecht. Op die leeftijd stond hij ook nog regelmatig op de kansel.

Beets huwde overigens de zus van zijn studievriend, een kleindochter van Johannes van der Palm, eveneens predikant en hoogleraar. Zulke huwelijken waren niet ongebruikelijk en een manier om de status en welstand op te houden. Veel predikanten trouwden met een dochter van een andere predikant of van een welgestelde notabele. Hun zonen traden vaak in het voetspoor van hun vader. Al in de zeventiende eeuw was een derde van de predikanten afkomstig uit een predikantsgezin. De zonen trouwden ook weer met een domineesdochter of een meisje uit de gegoede burgerij. Dit kon wel zes of zeven generaties doorgaan. Zo ontstonden er talloze predikantengeslachten, waarvan er verschillende beslist niet tot het gewone volk behoorden.

Lutherse kerk

Voorgangers die niet tot de publieke kerk behoorden, zoals lutheranen en rooms-katholieken, ontvingen geen traktement van de overheid. Zij dienden hun predikanten zelf te onderhouden. De lutherse gemeenten keerden traktementen uit, die werden betaald uit collecten en giften. Per gemeente waren er grote verschillen. In 1627 bedroeg het traktement in Gouda f 300 per jaar plus gratis eten, terwijl de Amsterdamse voorgangers van de lutherse kerk omstreeks die tijd een inkomen genoten van f 1000 per jaar inclusief huisvesting. Het traktement bereikte echter nooit het niveau van dat van de predikanten van de publieke kerk. In dit opzicht waren de laatsten dus sterk bevoorrecht.

Afhankelijk van kerk

Predikanten die door ziekte of ouderdom niet meer in staat waren hun ambt uit te oefenen, kregen een deel van het overheidstraktement doorbetaald. Ook dit was alleen voorbehouden aan de voorgangers van de gereformeerde, publieke kerk. Vooral in de dorpen en kleine steden was dit niet voldoende om van te leven. De classis moest er dan voor zorgen dat de emeritus predikant niets tekort kwam. Uitgediende predikanten waren dus afhankelijk van wat de kerk voor hen over had en dat liet vaak te wensen over. Het kwam ook voor dat de oud-predikant werd onderhouden in natura, bijvoorbeeld in de vorm van gratis eten, kleding en wonen. Om niet afhankelijk te worden van de liefdadigheid van de kerkgemeente gaven veel predikanten er de voorkeur aan zo lang mogelijk door te werken, desnoods tot aan hun dood toe.

Voor lutherse predikanten was het niet anders, misschien zelfs nog moeilijker. De rijkere lutherse gemeenten keerden emeritaatsgelden uit, maar de hoogte van de uitgekeerde bedragen liep sterk uiteen. Zo ontving een Rotterdamse voorganger in 1695 een bedrag van f 500 per jaar en vrij wonen. Toen in 1736 de lutherse predikant in Den Haag met emeritaat ging, kreeg hij van de kerkelijke gemeente een jaarlijkse uitkering van f 600. In Amsterdam werd ds. Hermanus van Garél in 1768 maar liefst f 2.200 per jaar toegezegd toen hij zijn ambt neerlegde. Deze emeriti behoorden echter tot een minderheid. De kleinere lutherse gemeenten hadden moeite om hun uitgediende predikanten te onderhouden. Als een gemeente daartoe niet in staat was, kon zij een beroep doen op het Liefdefonds van de Amsterdamse lutherse gemeente. Dit fonds was in 1686 in het leven geroepen en was opgebouwd uit legaten en particuliere giften. In de praktijk echter moesten de predikanten in de kleinere lutherse gemeenten noodgedwongen hun ambt tot aan het einde van hun leven uitoefenen.

Gratiejaar voor weduwen

Anders dan de echtgenotes van ambachtslieden of loonarbeiders die buitenshuis moesten werken om het gezinsinkomen aan te vullen, werden predikantsvrou-

wen geacht al hun tijd te besteden aan de pastorie en de kinderen. Zij mochten zelf geen geld verdienen. Predikant konden ze ook niet worden, want dit ambt stond in die tijd alleen open voor mannen. De predikant was dus kostwinner. Zijn inkomen moest voldoende zijn om een heel gezin te kunnen onderhouden. Dit bracht zijn vrouw in een uiterst kwetsbare positie. Als haar man overleed, had zij alleen recht op een gratiejaar. Dit hield in dat zij en de kinderen nog een jaar in de pastorie konden blijven wonen, maar daarna werden ze aan hun lot overgelaten en moesten ze maar zien hoe ze het rooiden. Het gewest Holland was de eerste die maatregelen nam. Om de ergste nood te lenigen, kregen predikantsweduwen in dit gewest al in 1594 recht op een weduwetraktement van f 50 per jaar. Dit werd in 1639 verhoogd naar f 100. Zo'n schamele tegemoetkoming bood weinig of geen soelaas, maar het was tenminste een begin.

Oprichting weduwebeurzen

Niet alleen de predikantsweduwe had het zwaar. Armoede onder weduwen was een algemeen maatschappelijk probleem dat in alle rangen en standen voorkwam. Zelfs weduwen uit de hogere klassen konden in moeilijkheden komen als het familiekapitaal op was. Om te overleven moesten de weduwen aankloppen bij de bedeling van de overheid of bij de kerkelijke diaconie.

Om de inkomenspositie van weduwen te verbeteren ontstonden er in de achttiende eeuw zogenoemde weduwebeurzen. Het waren vooral mensen uit de gegoede burgerij, zoals artsen, schoolmeesters, kooplieden, ambtenaren en

Deel van het register van de Algemeene Weduwen- en Weezenbeurzen, 1821-1945.

hoogleraren, die zich bij zo'n beurs aansloten om te voorkomen dat hun latere weduwen in armoede zouden vervallen. Ook de publieke kerk was er vroeg bij. De classis Neder-Veluwe in Harderwijk riep al in 1684 een weduwebeurs in het leven. Andere classes volgden, zoals de classis Nijmegen in 1723, Tiel in 1750 en Zaltbommel in 1787. In totaal zijn er in de loop der tijd ongeveer vijftig weduwebeurzen voor predikanten opgericht. Deze hebben tot ver in de twintigste eeuw gefunctioneerd. De leden betaalden een jaarlijkse vaste contributie en eenmalig entreegeld. Het lidmaatschap was niet verplicht. Predikanten die het entreegeld niet konden opbrengen, zagen af van deelname. Behalve weduwebeurzen waren er ook kerkelijke gemeenten die een fonds oprichtten, vaak op basis van een legaat of een nalatenschap van een gemeentelid.

De weduwen en wezen van lutherse predikanten werden in principe onderhouden door hun gemeenten. Rond 1700 ontving een weduwe van de lutherse gemeente in Den Haag jaarlijks f 150. Als zij nog opgroeiende kinderen had, kon de uitkering oplopen tot f 300. Dat was voor zo'n gezin veel te weinig om van te leven.

Gelijkheid van godsdienst

In de winter van 1794-95 trokken Franse troepen over de bevroren rivieren de Republiek binnen. Stadhouders Willem V vluchtte naar Engeland, waarna Fransgezinde patriotten de Bataafse Republiek uitriepen. De nieuwe regering voerde in navolging van de idealen van de Franse revolutie – vrijheid, gelijkheid, broederschap – de scheiding van kerk en staat en de gelijkheid van alle godsdiensten in. Daarmee kwam er een einde aan de bevoorrechte positie van de gereformeerde kerk. Voortaan moest zij zelf zorgen voor de kerkelijke gebouwen en het personeel, inclusief de betaling van de overheidstraktementen van ongeveer 1500 predikanten. Voor de lutheranen veranderde er weinig. Zij waren immers gewend om voor zichzelf te zorgen.

Enkele jaren later gingen ambtenaren toch weer over tot het uitbetalen van overheidstraktementen en -pensioenen. De oorlogen van Napoleon kostten echter veel geld. Nederland, dat vanaf 1806 als koninkrijk Holland in feite een vazalstaat van Frankrijk was en in 1810 werd ingelijfd bij het Napoleontische rijk, moest fors bezuinigen. De openbare middelen werden schaarser en het gevolg was dat de predikantstraktementen vaak niet of veel te laat werden uitbetaald. De gemeenten moesten de overheidstraktementen zelf maar voorschieten, terwijl hun inkomsten terugliepen. Menig predikantsgezin kon het hoofd niet boven water houden. Ook andere inkomensgroepen werden minder koopkrachtig. Tussen 1810 en 1813 nam de armoede onder de bevolking sterk toe.

Zilveren koorde

Na de Franse tijd braken betere tijden aan. Onder Koning Willem I kwam in 1815 een nieuwe grondwet tot stand. Hierin waren godsdienstvrijheid en de ge-